

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Πηνελόπη Δημάκη

Τομέας Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών

Φιλοσοφία, κατά κύριο λόγο, δεν είναι η συστηματική εξιστόρηση των ιδεών και των φιλοσοφικών συστημάτων στις αίθουσες των πανεπιστημιακών παραδόσεων. Πόσο μάλλον, δεν είναι ένα λαμπυρίζον περικάλυμμα σε μια υφέρπουσα εθνική εγωπάθεια που καθησυχάζει την παρούσα ιστορική μας ανεπάρκεια.

Φιλοσοφία είναι οι εναγόνιες θεωρητικές ταλαντεύσεις του στοχασμού, ο οποίος κινείται άλλοτε με έμφαση στο υποκείμενο, σε μια διάσταση ιδεαλιστική-μεταφυσική και άλλοτε με έμφαση στο αντικείμενο με μια προσέγγιση ρεαλιστική, που συνιστά, κυρίως, μια φιλοσοφία της πράξης και της εμπειρίας.

Ο φιλοσοφικός στοχασμός ως δυναμική αναφορά προς τον κόσμο – ο άνθρωπος «φύσει τού̃ ειδέναι ὀρέγεται» – προσπαθεί ν' ανιχνεύσει την ουσία της φυσικής και κοινωνικοϊστορικής πραγματικότητας, να διατυπώσει σε μια ενιαία θεωρία τους νόμους και τις αρχές που διέπουν το «είναι» και το «γίνεσθαι» και φυσικά να προσδιορίσει σε κάθε ιστορικό παρόν τη θέση του ανθρώπου μέσα στο φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον.

Η φιλοσοφία, λοιπόν, είναι η καθολική επιστήμη που αξιοποιεί τα πορίσματα των άλλων επιστημών, φυσικών και θεωρητικών, και τα συμπληρώνει με τη δική της διαλεκτική μέθοδο του αναγωγικού

στοχασμού, για να επιχειρήσει μια ενιαία εικόνα για τον κόσμο και τον άνθρωπο.

Η δυναμική αυτή εξωστρέφεια της ανθρώπινης συνείδησης νοείται, ταυτοχρόνως, και ως διαλεκτική εσωστρέφεια, καθόσον ο στοχασμός επιστρέφει στον εαυτό του ως αυτοσυνειδησία· ως γνώση, δηλαδή, του εαυτού του ως υποκειμένου, το οποίο διαφοροποιείται από το αντικείμενο που θέλει να ερμηνεύσει και το οποίο συγχρόνως αξιολογεί το περιεχόμενο των ενεργειών του σε όλα τα πεδία δράσης. Η αξιολόγηση αυτή επιχειρείται στην ηθική διάσταση της συνείδησης, όπου εδράζεται το ανθρωπιστικό νόημα του ανθρώπινου όντος.

Εκείθεν ορμώμενη η φιλοσοφία υπαγορεύει τις περί πρακτέου μεθοδεύσεις επί τη βάσει ανθρωποκεντρικών κριτηρίων και γίνεται η πυξίδα κάθε θεωρητικού και πρακτικού μας διαβήματος. Ως φιλοσοφία της ατομικότητας συστοιχεί προς τη δόμηση της προσωπικότητας, που ενέχει την έννοια της ελευθερίας της βούλησης και της ευθύνης σε συνάρτηση με το πνεύμα της συλλογικότητας και της αλληλεγγύης, νοουμένων ως κοινωνικών αρετών που συνθέτουν το πλέγμα της αγαθοεργού προς τον πλησίον αναφοράς.

Δεδομένου ότι η διαλεκτική σχέση μεταξύ των επιστημονικών συλλήψεων και της εμπειρικής πραγματικότητας διαμεσολαβείται από την ανθρώπινη βούληση, τα αποτελέσματα των επιστημονικών εφαρμογών καθίστανται ρευστά και σύμφωνα προς τις ορέξεις του υποκειμένου που τα διαχειρίζεται εκάστοτε. Υπό την έννοια αυτή, ο ρόλος της φιλοσοφίας σήμερα είναι βαρυσήμαντος και απαιτητικός, γιατί καλείται να διασώσει το νόημα της ζωής και την αξιοπρέπεια του

ανθρώπου που θυσιάζονται στο βωμό του άκρατου επιστημονισμού. Και στο σημείο αυτό αξίζει να μνημονεύσουμε την εύστοχη επισήμανση του Ι. Θεοδωρακόπουλου «πως η εποχή μας δεν έφθασε στο διάλογο με τον εαυτό της, γιατί η φιλοσοφία δεν ανέλαβε ακόμα τον έλεγχο των πραγμάτων. Πάσχομε από πολλές γνώσεις και μας λείπει η μία η καθολική, η διαλεκτική γνώση».¹

Βέβαια, οι ιδεολογικές περιπέτειες και τα ιστορικά πεπραγμένα της ανθρωπότητας θα ήταν εύλογο και συνετό να οδηγήσουν σε μια ισορροπία πολιτισμική που θα διασφάλιζε τους αναγκαίους όρους για την ορθολογική οργάνωση της ζωής, συνεπικουρούμενη, μάλιστα, από τις θαυμαστές υπηρεσίες του επιστημονικού πνεύματος.

Η σύγχρονη, όμως, πραγματικότητα διέψευσε όσους, στο πλαίσιο των αγνών διανοητικών τους σκιρτημάτων, προσδοκούσαν ότι το τρίπτυχο γνώση-αλήθεια-πράξη θα λειτουργούσε νομοτελειακά ως προς τη διαδοχική ακολουθία του και θα υπηρετούσε αναπότρεπτα την υπόθεση του ανθρώπου, κατά την επιτέλεση του χρέους προς την ανθρωπότητα. Ούτε η ιστορική πείρα στάθηκε ικανή να κατοχυρώσει τα ηθικά εκείνα ιδεώδη που αποτελούν τα εχέγγυα για υψηλές νοηματοδοτήσεις και πραξιακές καταξιώσεις, ανάλογες της ανθρώπινης αξίας ως αυταξίας. Το αποτρόπαιο πρόσωπο των δύο παγκοσμίων πολέμων και οι θηριωδίες που διαπράττονται καθημερινά σε παγκόσμια κλίμακα, ανέδειξαν την επίμονη βαρβαρότητα της ανθρώπινης φύσης, κατέστησαν επισφαλές το αγαθό της ζωής και απαξίωσαν τα ιδανικά και τις θυσίες όσων αγωνίσθηκαν επί αιώνες για μια ζωή αξιοβίωτη. Έτσι, ο σύγχρονος

¹ Θεοδωρακόπουλος, Ι (1967), *Φιλοσοφία και Ζωή*, Αθήνα, σελ. 232, 233.

άνθρωπος ανεργάτιστος, αλλά και φύσει ευεπίφορος προς την ευκολία και την άνεση, αναζήτησε ισορροπίες στις απτές υποσχέσεις της τεχνικής και χάραξε μια νέα εποχή θολών και απροσδιόριστων στόχων, παρά τις υψηλές αποδόσεις των μέσων που ο ίδιος διαθέτει. «Όταν ανατέλλει ο εικοστός αιώνας, τονίζει ο Ευάγγελος Παπανούτσος, το ξεμάγεμα του κόσμου, μια διαδικασία που είχαν αρχίσει τριακόσια χρόνια πριν, φαίνεται πως πλησιάζει να συντελεσθεί: η επιστήμη στις (προθέσεις της) έχει διαλύσει το μυστήριο και η τεχνική έρχεται ν' αντικαταστήσει το θαύμα. Μια νέα φάση της ιστορίας μας αρχίζει, μια νέα σελίδα του ανθρώπινου πεπρωμένου».²

«Η εμπειρική βάση της αντικειμενικής επιστήμης -γράφει ο φιλόσοφος Karl Popper - δεν έχει τίποτα το 'απόλυτο'. Η επιστήμη δε θεμελιώνεται πάνω σε συμπαγείς βράχους. Το τολμηρό οικοδόμημα των θεωριών της μοιάζει να ορθώνεται πάνω σ' ένα βάλτο. Είναι σαν ένα κτίριο στηριγμένο σε κολώνες. Οι κολώνες βυθίζονται μέσα στο βάλτο, χωρίς να φτάνουν όμως σε κάποια φυσική ή 'δεδομένη' βάση· και αν κάποια στιγμή σταματάμε να βυθίζουμε πιο βαθειά τις κολώνες, δεν είναι επειδή έχουμε φτάσει σε σταθερό έδαφος. Σταματάμε απλώς όταν είμαστε ικανοποιημένοι ότι οι κολώνες μας είναι αρκετά σταθερές για ν' αντέξουν το οικοδόμημα, τουλάχιστον προς το παρόν».³

Ο εύστοχος αυτός παραλληλισμός του Popper χαρακτηρίζει τη δυναμική της επιστήμης, η οποία, μέσω εμπειρικών επαληθεύσεων και αναθεωρήσεων, έδωσε στον άνθρωπο τη δυνατότητα ν' απαλλαγεί από

² Παπανούτσος, Ε (1958), *Φιλοσοφία και Παιδεία*, Αθήνα, σελ. 235.

³ Popper, K. (2005), *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, Taylor and Francis, e-Library, σελ. 93, 94.

δογματισμούς και αυθεντίες πολιτικές ή θρησκευτικές που καθόριζαν τις ιστορικές τύχες ατόμων και κοινωνιών. Σήμερα όμως, η ραγδαία εξέλιξη της επιστήμης στον τομέα της τεχνικής έχει καταστεί μοναδικός στόχος ζωής, και ανεξέλεγκτα υιοθετούνται μοντέλα ζωής και συμπεριφορές που υποδουλώνουν τον άνθρωπο στο ζυγό της αυθεντίας του επιστημονισμού. Η θεοποίηση της τεχνικής και του υλισμού απειλεί όχι μόνον την ψυχοσωματική ισορροπία του ανθρώπου, αλλά και την ίδια την επιβίωση του ανθρώπινου γένους.

Είναι κοινή διαπίστωση φιλοσόφων και επιστημόνων της εποχής μας ότι η επιστήμη, παρά τις εξειδικεύσεις της, αδυνατεί να συλλάβει την πολυπλοκότητα του κόσμου και της ζωής σ' όλες τις διαστάσεις. Η ιστορία των επιστημονικών προτάσεων αποδεικνύει ότι αυτές συνεχώς δοκιμάζονται στην εμπειρική πραγματικότητα, αναιρούνται, και ειδικά στις κοινωνικές επιστήμες η «αρχή της διαψευσιμότητας» του Popper αποκλείει την εφαρμογή αυστηρών νόμων στην ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων. Ενδεικτικά, οι θεωρίες του Γαλιλαίου και του Einstein καταδεικνύουν ότι τα θεμέλια της επιστήμης δεν είναι κτισμένα μέσα σε βράχους. Εξ άλλου, πέραν της ρευστότητας των επιστημονικών δεδομένων, υπάρχει η ανθρώπινη βούληση, η οποία παρουσιάζει τα επιστημονικά επιτεύγματα σχετικά και προσωρινά, ανάλογα με τον τρόπο που θα τα χρησιμοποιήσει.

Η αναγωγή της τεχνικής σε υπέρτατη αξία και αλάθητο κριτήριο για την οργάνωση της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής, συνάπτεται άμεσα με το αλλοτριωμένο πρόσωπο του σύγχρονου πολιτισμού.

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας συνδέθηκε με το φιλελεύθερο και ανταγωνιστικό πνεύμα της οικονομίας. Ως εκ τούτου, η επιδίωξη του μεγίστου δυνατού κέρδους, που στηρίζεται στην αύξηση της παραγωγής και της κατανάλωσης δημιούργησε τη σύγχρονη κοινωνία του υπερκαταναλωτισμού. Ο άνθρωπος μέσα σ' αυτή ξοδεύει την ενεργητικότητά του στο κυνήγι των υλικών αγαθών, όμηρος πλέον των συνεχώς αυξανόμενων περιττών αναγκών του. Σκοπός της ζωής έγινε ο πλουτισμός και οι απολαύσεις, με αξιολογικό κριτήριο την ποσότητα και όχι την ποιότητα. Οι ηθικές αξίες απώλεσαν το νόημά τους και υποτάχθηκαν στην υπεραξία του οικονομικού παράγοντα, που καθορίζει κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Χωρίς εσωτερική ζωή, η ψυχή του ανθρώπου συρρικνώνεται μέσα στην ψευδαίσθηση της υλικής πλησμονής, την οποία προσφέρει η τυφλή προσήλωση στην εξέλιξη της επιστήμης.

Παράλληλα, η αύξηση της παραγωγής και της κατανάλωσης επιβάλλει την εξειδίκευση και τον αυστηρό προγραμματισμό στον τομέα της εργασίας, όπου οι τυποποιημένοι αυτοματικοί χειρισμοί των μηχανών στερούν από τον εργαζόμενο τη χαρά της δημιουργίας, συρρικνώνουν τη φαντασία και το νου, προκαλώντας συνάμα άγχος και δυσθυμία. Η έλλειψη δημιουργικής διεξόδου, σε συνδυασμό με την ανεργία και τα συνακόλουθα οικονομικά προβλήματα οξύνουν την κοινωνική παθογένεια και απορρυθμίζουν το συλλογικό βίο. Είναι φανερό πλέον ότι το σύγχρονο οικονομικό και βιομηχανικό μοντέλο των κοινωνιών ευνοεί όσους χρησιμοποιούν τα επιστημονικά επιτεύγματα για λόγους καθαρά κερδοσκοπικούς.

Μέσα σ' έναν αποφώλιο κόσμο, όπου πρυτανεύουν το χρήμα και οι ιδιοτελείς επιδιώξεις, όπου οι άνθρωποι στοιβάζονται στο αδιαχώρητο των μεγαλουπόλεων, είναι αδύνατο να καρπωθεί κάποιος τα αγαθά της εγκάρδιας επικοινωνίας. Ο αντιανθρώπινος χαρακτήρας των αστικών κέντρων διακρίνεται στην άναρχη δόμηση και την απουσία του φυσικού περιβάλλοντος. Χωρίς προσωπικότητα, βυθισμένος στη μάζα και την ανωνυμία ο σύγχρονος άνθρωπος, γίνεται ενοχλητικός, φορτικός και ανταγωνιστικός προς το συνάνθρωπο. Οι επαφές γίνονται τυπικές, συμφεροντολογικές, και η υποκρισία εγείρει την καχυποψία και οδηγεί σε κοινωνική απομόνωση. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι ο άνθρωπος θυσιάσε την ανθρωπιά του για να εισπράξει την αδιαφορία και τη σκληρότητα.

Αναμφίβολα, η παρακμή των σύγχρονων κοινωνιών συμβαδίζει με την ασύστολη εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος και τη διασάλευση του οικολογικού συστήματος. Πυρηνικές δοκιμές και ατομικοί εξοπλισμοί απειλούν τον πλανήτη με ολοσχερή καταστροφή.

Η επιστημονική κοινότητα, φαίνεται να αποκτά αυτεπίγνωση της ανθρωπιστικής αποστολής της, και στρέφεται τα τελευταία χρόνια στην εφαρμογή μεθόδων φιλικών προς το περιβάλλον. Οι επιστήμονες οφείλουν, με αίσθηση ευθύνης και σεβασμού προς τον άνθρωπο, να αποκαταστήσουν τη φυσική ισορροπία και να επικεντρώσουν τις μεθοδεύσεις τους στη διαμόρφωση, προ πάντων, οικολογικής συνείδησης, γιατί αναμφίβολα η πιθανότητα ολέθρου ή θριάμβου θα συνδεθεί άμεσα με την επιστήμη και τους φορείς της από τον ιστορικό του μέλλοντος.

Ο άνθρωπος πρέπει να συνειδητοποιήσει πλέον ότι έχασε τον έλεγχο της εξέλιξής του, αποδίδοντας στην επιστήμη την παντοδυναμία και το αλάθητο. Στην ουσία έχασε το μέτρο, ενέδωσε στη σχετικότητα της τεχνικής και έγινε το μέσο στην υπηρεσία της. Αυτή η απόλυτη εσχατολογική προοπτική της επιστημονικής προόδου οδήγησε στην αποσυσχέτιση της επιστήμης από την ηθική της συνιστώσα, εφόσον παραβιάστηκε η βασική αρχή του ανθρωπισμού που υψώνει τον άνθρωπο στην κορυφή της κλίμακας των αξιών.

Συνεπώς, η κριτική φιλοσοφική συνείδηση θέτει το αίτημα για την αναθεώρηση του νοήματος της ζωής, καθόσον το ζητούμενο της ανθρώπινης ευτυχίας είναι δυνατό να επιτευχθεί μόνο με την αρμονική ικανοποίηση τόσο των βιολογικών όσο και των ηθικοπνευματικών αναγκών, και κάθε διάβημα προς την επιστημονική γνώση οφείλει να υπηρετεί τη μοναδική αυτή αλήθεια.

Περίληψη

Η ανθρωπιστική κρίση της σύγχρονης εποχής καταδεικνύει την αναγκαιότητα μιας ουσιαστικής φιλοσοφικής προσέγγισης της πραγματικότητας. Η φιλοσοφία αποκαλύπτει τη σχέση του ανθρώπου με τον εαυτό του, το συνάνθρωπο και τον κόσμο· οδηγεί κάθε δημιουργική δραστηριότητα στην πολιτισμική πρόοδο με αξιολογικό κριτήριο πάντα τον ίδιο τον άνθρωπο. Επομένως, η κριτική φιλοσοφική σκέψη συμβάλλει στην απόκτηση ηθικής συνείδησης εκ μέρους των επιστημόνων και στην αυτεπίγνωση του κοινωνικού τους ρόλου.

Λέξεις κλειδιά

Αυτοσυνειδησία, ανθρωποσύνη, τεχνική, διαψευσσιμότητα, επιστημονική ευθύνη.